Axmadaliyeva Guljahon Botirali qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

CHO‘LPON SHE’RIY TILIDA METAFORANING BADIIY-ESTETIK VA LINGVOPOETIK FUNKSIYASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Abdulhamid Cho‘lpon she’riyatida metaforaning poetik va lingvopoetik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda shoirning “Binafsha”, “Buloqlar quchog‘ida” kabi she’riy to‘plamlari asosiy manba sifatida tanlanib, metaforaning badiiy-estetik, semantik va emotsional-ekspressiv funksiyalari ochib beriladi. Metafora Cho‘lpon poetik tafakkurining yetakchi ifoda vositasi sifatida talqin qilinib, uning ruhiy kechinmalarni, ijtimoiy kayfiyatni va yashirin g‘oyaviy mazmunni ifodalashdagi o‘rni lingvopoetik yondashuv asosida yoritiladi. Maqolada metaforaning ko‘p qatlamli semantik tabiati, obraz yaratish imkoniyatlari hamda shoir individual uslubini shakllantirishdagi ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari Cho‘lpon she’riyati tilini chuqurroq anglash va o‘zbek adabiyotshunosligida metafora muammosini o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar

Cho‘lpon, metafora, lingvopoetika, poetik leksika, poetik obraz, badiiy til, semantik qatlam.

Аннотация

В статье рассматриваются поэтические и лингвопоэтические особенности метафоры в поэзии Абдулхамида Чолпона. Материалом исследования послужили поэтические сборники «Бинафша» и «В объятиях родников». Метафора анализируется как ведущий выразительный прием поэтического мышления поэта, посредством которого передаются внутренние переживания лирического героя, социальное состояние и скрытая идейная нагрузка художественного текста. В работе выявляются семантическая многослойность метафоры, ее образотворческие возможности и роль в формировании индивидуального поэтического стиля Чолпона. Результаты исследования имеют теоретическое значение для дальнейших лингвопоэтических исследований узбекской поэзии.

Ключевые слова

Чолпон, метафора, лингвопоэтика, поэтическая лексика, поэтический образ, художественный язык.

Abstract

This article examines the poetic and linguopoetic features of metaphor in the poetry of Abdulhamid Cholpon. The study is based on the poetic collections Binafsha and In the Embrace of Springs. Metaphor is analyzed as the central expressive device of Cholpon’s poetic thinking, through which inner emotions, social reality, and implicit ideological meanings are conveyed.

The research highlights the multilayered semantic nature of metaphor, its role in image formation, and its significance in shaping the poet's individual style. The findings contribute to a deeper understanding of metaphor as a key element of Cholpon's poetic language and provide a theoretical basis for further linguopoetic studies in Uzbek literary scholarship.

Keywords

Cholpon, metaphor, linguopoetics, poetic lexicon, poetic image, artistic language.

Kirish. XX asr o‘zbek she’riyatida Abdulhamid Cho‘lpon ijodi poetik tafakkurning yangi bosqichini boshlab bergan adabiy hodisa sifatida alohida e’tirof etiladi. Shoir she’riy tilining asosiy xususiyatlaridan biri metaforaning faol va tizimli qo‘llanishidir. Cho‘lpon metaforani oddiy badiiy bezak sifatida emas, balki inson ruhiyati, ijtimoiy muhit va falsafiy qarashlarni ifodalovchi yetakchi lingvopoetik vosita sifatida qo‘llaydi.Lingvopoetik yondashuv doirasida metaforaning o‘rganilishi shoir poetik dunyoqarashini, individual uslubini va badiiy tafakkur mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Cho‘lpon she’riyatida metafora ko‘pincha ruhiy iztirob, erksizlik, umid va ma’naviy izlanish kabi tushunchalarni bilvosita ifodalashga xizmat qiladi. Shu sababli metafora shoir poetik nutqining semantik markazi sifatida namoyon bo‘ladi.Mazkur maqolada Cho‘lpon she’riyatida metaforaning poetik tabiati, uning semantik qatlamlari va badiiy-estetik funksiyalari lingvopoetik tahlil asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari Cho‘lpon poetik tilining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga va o‘zbek she’riyatida metafora muammosini ilmiy jihatdan chuqurroq o‘rganishga xizmat qiladi.

Cho‘lpon she’riy tili individual poetik tafakkur mahsuli bo‘lib, unda romantik kayfiyat, ichki dramatizm, ijtimoiy norozilik va ruhiy iztirob til vositalari orqali nozik va bilvosita ifodalanadi. Shoir ko‘pincha ochiq bayon va to‘g‘ridan-to‘g‘ri g‘oyaviy da’vatdan qochib, ramziy obrazlar, metaforik ifodalar va tasviriy vositalar orqali fikr yuritadi. Bu esa Cho‘lpon she’riyatida tasviriy vositalarning markaziy o‘rin egallashiga sabab bo‘ladi.

Lingvopoetik nuqtai nazardan qaralganda, Cho‘lpon poetik leksikasi uch asosiy xususiyat bilan ajralib turadi:

1. Ko‘p qatlamli semantika — so‘z va obrazlar bir vaqtning o‘zida ruhiy, ijtimoiy va falsafiy ma’nolarni o‘zida jamlaydi.
2. Emotsional-ekspressiv yo‘nalganlik — til birliklari hissiy ta’sirni kuchaytirishga xizmat qiladi.
3. Yashirin g‘oya ustuvorligi — davr sharoiti sababli shoir fikrini ko‘pincha ramz va metafora orqali ifodalaydi.

Cho‘lpon she’riyatida “tun”, “tong”, “buloq”, “chiroq”, “gul”, “binafsha” kabi obrazlar takror-takror uchraydi. Bu birliklar oddiy nominativ ma’noda emas, balki ramziy-semantik yuk bilan qo‘llaniladi. Shu boisdan ham tasviriy vositalarni alohida-alohida emas, balki yagona lingvopoetik tizim sifatida tahlil qilish zarur.Metafora Cho‘lpon she’riyatida eng faol va yetakchi tasviriy vosita hisoblanadi. Shoir metafora orqali bevosita aytib bo‘lmaydigan ichki kechinmalarni, ruhiy iztiroblarni va ijtimoiy munosabatlarni bilvosita, ammo kuchli estetik ta’sir bilan ifodalaydi. Metafora Cho‘lpon poetik tafakkurining asosiy mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Cho‘lpon metaforalarining muhim qismi lirik qahramon ruhiy holatini tasvirlashga xizmat qiladi. Masalan, “Binafsha” she’rida shoir o‘zini binafsha guliga qiyoslaydi:

Men bir binafshaman — soyada o‘sgan,

Quyoshli yo‘llarga chiqolmaganman…

Bu misralarda “binafsha” metaforasi lirik subyektning nozik, ezilgan va jamiyatda to‘liq namoyon bo‘la olmagan ruhiy holatini ifodalaydi. “Soyada o‘sgan” birikmasi esa ijtimoiy bosim, erksizlik va cheklanganlik ramzi sifatida talqin etiladi. Metafora orqali shoir o‘z holatini bevosita shikoyat shaklida emas, balki badiiy obraz orqali ifodalaydi, bu esa poetik ta’sir kuchini oshiradi. Mazkur metaforada estetik va psixologik qatlamlar birlashadi: tashqi tabiat hodisasi (gul) orqali ichki ruhiy holat ifodalanadi. Bu holat lingvopoetik tahlilda metaforaning obraz yaratish bilan birga, psixologik tahlil vositasi sifatida ham xizmat qilayotganini ko‘rsatadi.

Cho‘lpon she’riyatida metafora faqat shaxsiy kechinmalar bilan cheklanmay, balki ijtimoiy mazmunni ham o‘zida mujassamlashtiradi. Shoir jamiyatdagi zulm, jaholat va erksizlik holatlarini ko‘pincha metaforik obrazlar orqali tasvirlaydi:

So‘ngan chiroqlar ostida qolgan xalq,

Ko‘zi ochiq holda qorong‘u kecha…

Bu misralarda “so‘ngan chiroq” metaforasi ma’rifatning yo‘qligi, ozodlikning cheklanganligi va ma’naviy zulmatni ifodalaydi. “Ko‘zi ochiq holda qorong‘u kecha” birikmasi esa ongli, ammo imkoniyatsiz jamiyat holatini ramziy tarzda ochib beradi. Metafora orqali shoir ochiq siyosiy bayonot bermasdan, o‘quvchini chuqur mushohadaga chorlaydi. Lingvopoetik jihatdan bu metaforalar semantik ziddiyatga asoslanadi: “ko‘zi ochiq” va “qorong‘u” tushunchalarining qarama-qarshiligi ichki dramatizmni kuchaytiradi. Shu orqali metafora nafaqat tasviriy, balki mantiqiy-estetik vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Cho‘lpon she’riyatida takror uchraydigan metaforalardan biri — “ko‘ngil — buloq” obrazidir. “Buloqlar quchog‘ida” to‘plamidagi quyidagi misralar bunga yaqqol misol bo‘la oladi:

Ko‘nglimda bir buloq tinmay oqadi,
U sokin oqsa ham, tubi to‘lqindir.

Bu yerda “ko‘ngil”ning “buloq” sifatida talqin qilinishi inson ruhiyatining uzluksiz harakatda ekanini anglatadi. “Sokin oqsa ham, tubi to‘lqindir” qarama-qarshiligi lirik qahramonning tashqi sokinligi va ichki iztirobi o‘rtasidagi tafovutni ifodalaydi. Metafora bu yerda ruhiy holatni chuqur psixologik qatlamda ochib beradi. Lingvopoetik nuqtai nazardan, mazkur metafora ikki darajada ishlaydi:

1. nominativ darajada — ko‘ngil va buloq o‘rtasidagi qiyos;
2. semantik darajada — ichki kechinmaning uzluksizligi va murakkabligi.

Bu esa Cho‘lpon metaforalarining ko‘p qatlamli xususiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Cho‘lpon she’riyatida metaforaning asosiy vazifalaridan biri — emotsional-ekspressivlikni kuchaytirishdir. Shoir ko‘pincha to‘g‘ridan-to‘g‘ri “men g‘amginman” yoki “men iztirobdaman” demaydi, balki bu holatni metaforik tasvirlar orqali ifodalaydi. Natijada o‘quvchi hissiy jarayonni tayyor holda emas, balki obrazlar orqali his etadi. Masalan:

Yuragimda jim yig‘laydi bir dard,

So‘zsiz faryodlar to‘ladi ko‘ksimda.

Bu misralarda “jim yig‘lash” va “so‘zsiz faryod” metaforalari ichki iztirobning tashqi ifodasiz, ammo kuchli kechinma ekanini ko‘rsatadi. Lingvopoetik jihatdan bu birikmalar semantik zidlikka asoslanadi va emotsional kuchni oshiradi.Shunday qilib, metafora Cho‘lpon she’riyatida:
– ruhiy holatni ifodalovchi vosita,
– ijtimoiy fikrni yashirin bayon etuvchi mexanizm,
– poetik estetikani ta’minlovchi markaziy unsur sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Cho‘lpon she’riyatida tasviriy vositalar lingvopoetik tizim sifatida shakllangan bo‘lib, ular shoirning individual badiiy uslubini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Metafora, tashbeh, epitet, personifikatsiya va ramzlar o‘zaro uzviy aloqada bo‘lib, poetik matnning semantik chuqurligi va emotsional ta’sirchanligini ta’minlaydi. Ushbu jihatlar Cho‘lpon she’riyatining o‘zbek adabiy tilining taraqqiyotidagi muhim bosqich ekanini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Cho‘lpon. Asarlar. 4 jildlik. 1-jild: She’rlar. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1994.
2. Cho‘lpon. Binafsha. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2001.
3. Cho‘lpon. Buloqlar quchog‘ida. — Toshkent: Sharq, 2003.
4. Rahimov A. O‘zbek she’riyatida badiiy tasvir vositalari. — Toshkent: Fan, 1987.
5. Yo‘ldoshev B. Lingvopoetika asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008.
6. Qosimov S. Badiiy matn va poetik til muammolari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
7. Abdupattoyev M. O‘zbek adabiyotida ramz va metafora. — Toshkent: Mumtoz so‘z, 2012.
8. Karimov N. Cho‘lpon. Hayoti va ijodi. — Toshkent: Ma’naviyat, 1999.
9. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti taraqqiyot masalalari. — Toshkent: Fan, 2004.
10. Mirzayev S. O‘zbek adabiyotida poetik tafakkur. — Toshkent: Akademnashr, 2015.
11. Cho‘lpon. Buloqlar quchog‘ida. — Toshkent: Sharq, 2003. — 128 b.
12. Rahimov A. O‘zbek she’riyatida badiiy tasvir vositalari. — Toshkent: Fan, 1987. — 184 b.
13. Yo‘ldoshev B. Lingvopoetika asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008. — 256 b.
14. Qosimov S. Badiiy matn va poetik til muammolari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. — 198 b.
15. Abdupattoyev M. O‘zbek adabiyotida ramz va metafora. — Toshkent: Mumtoz so‘z, 2012. — 164 b.
16. Karimov N. Cho‘lpon. Hayoti va ijodi. — Toshkent: Ma’naviyat, 1999. — 240 b.
17. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti taraqqiyot masalalari. — Toshkent: Fan, 2004. — 312 b.
18. Mirzayev S. O‘zbek adabiyotida poetik tafakkur. — Toshkent: Akademnashr, 2015. — 220 b.
19. ·